

VIZI László Tamás
főiskolai tanár, rektorhelyettes
Kodolányi János Egyetem, Orosháza

College Professor, General Vice Rector
Kodolányi János University, Orosháza, Hungary
email: lvizi@kodolanyi.hu

tudományos főigazgató-helyettes
Magyarságkutató Intézet, Budapest

Deputy Director General for Science
Institute of Hungarian Research, Budapest, Hungary
email: vizi.laszlo.tamas@mki.gov.hu

ÖT HÓNAP A NÉPJÓLÉTI MINISZTERIUM ÉLÉN.
BATTHYÁNY TIVADAR MINISZTERSÉGE
(1917. AUGUSZTUS 18.–1918. JANUÁR 25.)

FIVE MONTHS LEADING THE MINISTRY OF WELFARE.
THE MINISTERSHIP OF TIVADAR BATTHYÁNY
(18TH AUGUST 1917–25TH JANUARY 1918)

ABSTRACT

King Charles IV appointed Tivadar Batthyány, who was 59 and politician of the Independence and 48 (Károlyi) Party, two times to Minister Without Portfolio in 1917 within 5 days. First, into the government of Earl Móric Esterházy, later to Wekerle Sándor's. In both governments, he was commissioned to attend social issues. Batthyány immediately started to organise welfare and labour under a ministry and to create the framework of human, material and financial resources. He planned and prepared the necessary amendments and began to set out the detailed rules connected to the operation of the ministry. According to his plans, the whole public healthcare, mother and child support, protection of female labour, public charity, labour exchange, occupational safety, issues of agricultural and industrial workers and estate servants, housing, disabled veteran care, child welfare, orphans, illegitimate children would have been ordered under the authority of the

Ministry of Welfare. Only a few of these grandiose plans were accomplished. They were rejected by the parliamentary majority or failed due to the indifference and political manoeuvres of Prime Minister Sándor Wekerle. Thus, the majority of these social initiatives failed. There was success only on the field of public supply due to the organisation of wartime kitchens and public supply programmes which were vital during wartime. The governmental crisis in January 1918 resulted in the abdication of Batthyány. In the political transition he did not get role. Therefore, the extensive, coherent socio-political and institutional attempt in the last years of WW I to solve the cumulating social problems failed.

Keywords: Tivadar Batthyány, Ministry of Welfare, Social Initiatives, Public Healthcare, Housing, Disabled Veteran Care, Wartime Kitchen, Public Sustenance, Social-political Reforms

Batthyány Tivadar népjóléti kormányzati tervei és törekvései

Az 1917 nyarán 59. életévében járó, akkor éppen a Függetlenségi és 48-as (Károlyi) Pártban politizáló Batthyány Tivadar grófot¹ az a nem mindennapi megtiszteltetés érte, hogy öt napon belül kétszer is tárca nélküli miniszterré nevezte ki az uralkodó, IV. Károly. Jegyezzük meg gyorsan, hogy nem valami adminisztrációs hiba, vagy malőr történt, hanem előre nem kalkulált miniszterelnök cserére és így kormányváltásra került sor. Esterházy Móric gróf,² aki 1917. június 15-től töltötte be a miniszterelnök posztot, augusztus közepén még kezdeményezte négy tárca nélküli miniszter – köztük Batthyány Tivadar gróf – kinevezését, melyet a király augusztus 18-án jóvá is hagyott,³ majd a két nappal későbbi minisztertanácson váratlanul bejelentette, hogy megromlott egészségügyi állapotára tekintettel kérte felmentését a tisztség alól. Esterházy lemondását Károly elfogadta, s egyúttal az Esterházy-kormány programjának továbbviteli kötelezettsége mellett Wekerle Sándort 1917. augusztus 23-án kinevezte miniszterelnöknek.⁴ A megalakuló, harmadik Wekerle-kormányban Batthyány Tivadar ismételtén tárca nélküli miniszteri megbízást kapott.

A tárca nélküli miniszterek ügyköreit – így Batthyány Tivadarét is – az 1917. augusztus 24-i minisztertanács tárgyalta.⁵ A kormány Batthyányt a „szociális jellegű teendők” ellátásával bízta meg, majd úgy határozott, hogy „[...] miniszter úr munka-és hatáskörének tüzetesebb megállapítása, személyzetének a szakminisztériumok létszámából való kirendelése, a hivatalok elhelyezése, számviteli és pénztári szolgálatának ellátása tekintetében a szakminiszter urakkal egyetértőleg konkrét javaslat fog a minisztertanács elé terjesztetni.”⁶

A minisztertanács döntésével meg kívánta teremteni a minisztérium működéséhez szükséges személyi, tárgyi és pénzügyi kereteket. Ennek jogszerű végrehajtása viszont törvénymódosítást igényelt, melynek tényével a miniszterelnök is tisztában volt. Tudta, hogy a népjóléti ügyek miniszterének és a minisztériumnak a hatáskörébe utalandó ügyekről az országgyűlésnek kell határoznia. Ezért az 1917. augusztus 30-i minisztertanácson a témát a tárca nélküli miniszterek hatáskörei-

nek megállapítása kapcsán napirendre is tűzte. Előterjesztésében Wekerle indítványozta, hogy Batthyány Tivadarnak, mint a népjóléti ügyek miniszterének legyen feladata megtervezni és előkészíteni az országgyűlés elé terjesztendő szükséges törvénymódosításokat, valamint kidolgozni a minisztérium működésével kapcsolatos részletes szabályokat.⁷ A minisztertanács elfogadta Wekerle előterjesztését, s egyúttal intézkedett arról, hogy a minisztérium megszervezésével és a felmerülő ügyek intézésével kapcsolatosan – a törvényi lehetőségeket kihasználva – Batthyány mellé két olyan személy kerüljön kinevezésre, akik komoly minisztériumi és szervezési tapasztalattal rendelkeznek. A minisztertanácsi határozat értelmében, Batthyány javaslatára így került a miniszter mellé Dr. Papp Dezső kereskedelemügyi miniszteri osztálytanácsos, a magyar szociálpolitika ismert szakértője, és Medve Miklós miniszteri titkár, aki korábban a király személye körüli minisztériumban is Batthyány munkatársa volt. Batthyány mellé a határozat értelmében még egy fő irodatisztet helyeztek.⁸

A Wekerle-kormány képviselőházi bemutatkozására és a kormányprogram ismertetésére 1917. szeptember 12-én került sor. A miniszterelnök beszéde elején leszögezte, hogy az Esterházy Móric által 1917. június 12-én bemutatott kormányprogramot változatlanul és egészében fenntartja, s azt képviselni fogja. Beszédének elején elődje programjának két leglényegesebb elemét, a választójog reformját és a szociális reformok szükségességét emelte ki. Utóbbival kapcsolatban megjegyezte, hogy „[...] fokozott figyelemmel igyekszünk megvalósítani azokat a szociális jellegű intézkedéseket, melyeket programunkba felvettünk. Ezek közzé sorolom a rokkantak, hadiárva és özvegyek ellátását, a hadisegélyek és a közalkalmazottak háborús segélyének felemelését, újabb szabályozását, a hanyatló irányú népesedési mozgalom mellőzhetetlen jobbítása érdekében az anya- és gyermekvédelemnek és az egész közegészségügynek hatványozott gondozását. Ide sorolom a betegsegélyezést, a balesetek elleni s az agkori biztosítást, a munkásvédelemnek és szervezkedésnek és a magánalkalmazottak jogviszonyainak szabályozását, ide a lakásügy rendezését, sőt tágabb értelemben véve a népnevelés és a birtokpolitika kérdéseit is.”⁹ A felsorolt szociális feladatok közül három témát külön is kiemelt Wekerle. Elsőként a munkásság és a kisebb jövedelmi viszonyokkal rendelkezők lakáshelyzetének javításának szükségességéről beszélt. Kiemelte, hogy miközben a kormány eltökélt abban, hogy a helyzetet jobbítsa, számos nehézséggel kell szembenéznie. Ilyennek nevezte az építőanyagok drágaságát, ami miatt gyors eredményre nem lehet számítani. Másodsorban a népnevelés ügyét említette, s ezzel kapcsolatban a népoktatás és nevelés gyorsabb ütemű fejlesztését és gyakorlatiasabbá tételét hangsúlyozta.¹⁰ Harmadikként a birtokpolitika fontosságára hívta fel a figyelmet. Wekerle szerint a helyes birtokpolitika az „egyik leghatékonyabb eszköze a gazdasági és szociális haladásnak s azért mindent elkövetünk, hogy a birtokpolitikának rég vajúdo kérdését megoldásra juttassuk.”¹¹

Wekerle beszédében a tárca nélküli miniszterek feladatairól is szólt. A népjóléti intézkedések körére kiterjedő tárca nélküli miniszter sikeres működésének előfel-

tételeként – a minisztertanácsi határozattal összhangban – törvénymódosítás szükségességét jelezte annak érdekében, „hogyan egyes a rendes igazgatás körébe tartozó intézkedések is [a népjóléti intézkedések végrehajtásával megbízott tárca nélküli miniszter] hatáskörébe legyenek utalhatók.”¹²

Ilyen előzmények után kezdett hozzá gróf Batthyány Tivadar a népjóléti és munkaügyek minisztériummá szervezéséhez. Terveiről és minisztériumának feladatairól nagy lelkesedéssel és kitörő önbizalommal nyilatkozott az őt kérdező újságírónak: „Boldog vagyok és büszke, [...] hogy e tárca élére kerültem, nagy terveim vannak, s megvalósításukhoz a legszebb reményeim. Tárgyaltam már Wekerlével, s ahogy a miniszterelnök programnyilatkozatában már jelezte, legközelebb törvényjavaslat kerül a parlament elé minisztériumom megszervezéséről, feladatainak és eszközeinek meghatározásáról. Ezen dolgozom most, októberben a Ház elé kerül ez a javaslat és nincs kizárva, hogy a javaslat benyújtásakor egy rövid fölszólalással körvonalazni fogom a programomat. Más oldalról a terveket már pontosabban megjelölték és az információ szerint a népjóléti minisztérium ügykörébe kell kerülnie a közegészségügy egész komplexumának. A minisztérium ügykörébe fog tartozni a szaporodás kérdése is. Ide kell tartoznia az egész anya és gyermekvédelemnek, továbbá a női munka védelmének is. A közjótékonyágnak ki kell jönnie a belügyminisztériumból és be kell illeszkedni a szociális minisztérium ügykörébe. Idevaló a kivándorlás rendkívül fontos kérdése is. A háború után elsősorban a visszavándorlás szempontjából kell fölfogni a kérdést. A kérdést korántsem szabad rendőri kérdésnek minősíteni, hanem mint munkaközvetítő hivatást kell fölfogni. A szociális minisztériumba kell kerülni az összes munkaközvetítő és munkásvédelmi ügyeknek. Az ipari és mezőgazdasági munkások és a cseledeket érdeklő ügyek intézésére a népjóléti minisztérium hivatott. A lakáskérdés, a hadirokkant ellátás a szociális minisztérium ügye és végül idetartoznak majd a gyámügy, az elhagyott és törvénytelen gyermekek ügye, az egész patronázs-ügy,¹³ a rabok és a megjavult bűnösök gondozása, valamint a kulturnyomor és a magánjótékonyág irányítása.”¹⁴

Papp Dezső vezetésével először a minisztérium szervezeti és hatásköri területeit rögzítették. Ennek eredményeként nyolc ügycsoportot, ill. feladatkört határozták meg, melyek a következők voltak:

- 1). munkaügy;
- 2). közegészségügy;
- 3). munkásbiztosítás ügye;
- 4). gyermekvédelem;
- 5). lakásügy;
- 6). közsegélyezés és a közjótékonyág ügye, ideértve a népélelmezéshez, a népruházkodáshoz, a nép fogyasztási hitelének kielégítéséhez: a zálogház ügyéhez, és a jogvédelemhez fűződő problémákat;
- 7). a hadigondozás, a hadirokkantak, hadiárvak és hadiözvegyek gondozásának ügye;

- 8). a munkaügyi és népjóléti politika irányelveinek megállapításához nélkülözhetetlen munkaügyi és népjóléti statisztika ügye.¹⁵

Batthyány célként tűzte ki a minisztériumnak a napi politikai változásoktól történő mentesítését. Ennek érdekében megszüntette a politikai államtitkári állást és az egyes ügycsoportok élére állandó, nem politikai, hanem szakmai vezetők kinevezését tervezte. Elsőként a közegészségügy területén kezdeményezte a magas szintű szakmai vezetés megteremtését. Ennek érdekében a korszak legismertebb és legnagyobb szakmai elismertségével bíró orvosprofesszoraival konzultált, s mutatta be nekik az ország közegészségügyi megszervezésére vonatkozó terveit. Elképzelése szerint a magyar közegészségügyet a községi orvostól felfelé államosítani kell, ami automatikusan együtt járna azzal, hogy a községi, járási, megyei, kerületi és országos orvosi állások kivétel nélkül állami kinevezés alapján kerülnének betöltésre. Ezzel együtt valamennyi orvos állami tisztviselővé válna, s ebből adódóan illetményeik egy részét az államtól kapnák. Az országos közegészségügy szakmai vezetője Batthyány szerint a közegészségügyi főosztályt államtitkári rangban irányító „orvosszakértő”, aki az orvostudomány legmagasabb szintű szakmai grémiumból kerülne ki, s egyben a miniszter állandó helyetteseként is tevékenykedne.¹⁶

Batthyánynak meggyőződése volt, hogy a közegészségügy a népjóléti tárca valamennyi ügykörét érinti, azzal szoros összefüggésben áll, s így a közegészségügynek az egész népjóléti és munkaügyi kérdés tekintetében kulcsfontosságú szerepe van. Vallotta, hogy „Orvosra van szükség a munkásügyek terén, a munkásvédelem, a munkaegészségügy, a gyermekvédelem, lakásügy, közjótékonyosság, hadigondozás stb. stb. terén. Egyik sem képzelhető el orvosi közreműködés nélkül;” Tervei szerint az orvosi kart be kell kapcsolni „a legalsótól a legfelsőbb fórumig a szociális intézmények adminisztratív szervezetébe [...]”¹⁷

Batthyány terveinek megvalósulása esetén a munkásügyek – munkásközvetítés, munkásbiztosítás, ideértve az időskori biztosítást stb. – kezelése fokozatosan, a maga összességében az állam feladatkörébe ment volna át, ami a munkásügyek teljességének állami kezelésbe és irányítás alá kerülését jelentette volna. Ennek pedig politikai következményeként minden bizonnyal fokozatosan gyengült volna a munkásság körében a szociáldemokrata párt befolyása.¹⁸

Batthyány a minisztérium további legsürgetőbb feladatának a kormányprogrammal egybehangzóan a lakáskérdésnek és az emberek élelmezésének a mielőbbi megoldását tekintette. A miniszter pontosan tudta, hogy a háború végeztével a frontokról százezer számra hazatérő katonák komoly szociális feszültséget, de akár szociális válsághelyzetet is előidézhetnek, ha számukra a három legfontosabb életszükségletet, az elszállásolásukat, a tisztességes ruhaneművel való ellátásukat és a folyamatos élelmezésüket nem sikerül biztosítani. Tudta, hogy a nyomasztó lakáshiány enyhítése érdekében minél több ideiglenes kislakás építését kell megkezdni. Ezért a miniszterelnöknél kezdeményezte, hogy addig, amíg a Népjóléti Minisztérium nem tudja megkezdni a tényleges munkáját, átmenetileg bízta meg

őt a lakás és élelmezési kérdések intézésével és koordinálásával. Wekerle ebbe beleegyezett, s Batthyány rendelkezésére bocsátotta a pénzügyminisztérium kislakás-építési osztályát, amely addig a kispesti Wekerle-telep ügyeit intézte. Batthyány ezzel emberfeletti feladatot vállalt magára, hiszen az építkezéshez szükséges nyersanyagok még korlátozottan sem álltak rendelkezésre. Erre egyébként a miniszterelnök a bemutatkozó beszédében is tett utalást. De hasonló volt a helyzet a tüzelőanyag terén is. Batthyány és munkatársai azonban nem ismertek lehetetlent. Az alternatív építőanyagok és fűtési eszközök sokaságával helyettesítettek szinte minden, az építkezéshez szükséges anyagot. Batthyány tervbe vette a Wekerle-telep bővítését, állami tulajdonban lévő kőbányai területek beépítését, a Vérmezőn egy ideiglenes hivatal-telep létesítését, ahova a budapesti lakóingatlanokban működő hivatalokat szándékozott költöztetni. Így szabadítva fel azokat lakhatási célokra. De nemcsak a fővárosban, hanem a vidéki nagyvárosok külterelki területein a kisebb településeken, egészen a községekig, falvakig bezárólag egy-két szobás lakások építését szerette volna elérni.¹⁹ Batthyány nagyszabású lakásépítési tervei azonban nagyrészt megvalósulatlanok maradtak. Emlékirataiban erre a következő magyarázatot adta: „Wekerle, mikor jelentéseim alapján látta, hogy minő hatalmas munka előtt állunk, bizonyára azt hitte, – és ebben neki igaza volt – hogy ő a lakásproblémát nálam jobban meg tudná oldani. Így azután velem szemben, különösen mint pénzügyminiszter, egy bizonyos passzív rezisztenciát gyakorolt, amivel működésemet teljesen megállította. Ismételt, hiábavaló szorgalmazások után bejelentettem a miniszterelnöknek, hogy így dolgozni képtelen vagyok, a felelősséget a bekövetkezendőkért e téren vállalni nem vagyok hajlandó, és hivatalos aktával átküldöttem neki a pénzügyminisztériumba a rendelkezésre álló aktaszerű anyagot.”²⁰ Batthyány lakásépítési akciótérve tehát elbukott, miközben a miniszterelnök által magához vont program sem valósult meg.

Batthyány a közélelmezés terén sikeresebben tudta elérni és megvalósítani céljait. Miután ennek átvételéhez Wekerle ugyan úgy hozzájárult, mint a lakásépítéshez, Batthyány a minisztertanács 1917. november 9-én hozott határozata alapján átvette Hadik János gróf közélelmezési minisztertől a feladatot.²¹ A fővárosban és vidéken nagyszabású népélelmezési akciókat kezdeményezett, ahol a nélkülözőket meleg ebéddel és a lehetőség szerint vacsorával is ellátták. Legfőbb feladatának azonban az egész országra kiterjedő hadikonyha intézményének a megszervezését tekintette. Batthyány abból indult ki, hogy fel kell készülni a háború befejezésekor hazaözönlő katonatömegek élelmezésére. Elsősorban Budapesten, de vidéken is, s biztosítani kell a katonák meleg ételekkel való ellátását mindaddig, amíg azok munkába nem állnak, s keresetükből önmagukról gondoskodni nem tudnak.²² Ilyen előzmények után indultak útjukra a hadikonyha-akciók.²³ Szervezésüket szerencsére nem a nulláról kellett kezdeni, hiszen Budapesten már 1914-től jól működő, a nélkülözőknek napi több ezer adag ételt főző népkonyhák működtek.²⁴ Batthyány kezdeményezésére és Bárczy István budapesti polgármester támogatásával a budapesti népkonyhákat 1917 őszétől folyamatosan hadikonyhákka alakították át. Budapesten az első három

hadikonyhát 1918. január 20-án nyitották meg.²⁵ Batthyány jó érzékkel bevonta a hadikonyha-akciókba a különböző társadalmi szervezeteket, jótékonyági egyesületeket, s megnyerte az ügynek Izabella főhercegnőt,²⁶ aki az akció védnöke lett. De állandó támogatója volt a hadikonyha-akciónak maga IV. Károly is.

Batthyáynak azt is sikerült elérnie, hogy minisztertársa, gróf Hadik János közlelmzésügyi miniszter egyrészt pénzzel,²⁷ másrészt pedig élelmiszerek és egyéb főzőanyagok folyamatos és rendszeres kiutalásával segítette a konyhákat. De a jó ügy érdekében számos esetben sikeresen kilincselte nagyvállalkozóknál és pénzüintézeteknél is.²⁸

Ugyan azon a minisztertanácson, ahol Batthyány átvette a közlelmzésési feladatokat, Ugron Gábor belügyminiszter „általános népbiztosítás” tárgykörében tett felszólalásában kifejtette azon álláspontját, hogy „sem a közegészségügy, sem a gyermekvédelem, sem a szegényügy megoldásra váró kérdéseiben eredményes politikát csinálni nem lehet, ha a betegség ellen kötelező általános népbiztosítás a népfeljesztés politikáját alá nem támasztja.”²⁹ Ugron azon véleményének adott hangot, hogy a népbiztosítás kérdését új, népjóléti minisztérium ügyköréhez kell csatolni, s a népbiztosítás ügye, „és az annak folytán keletkezett átiratok további intézkedés végett a népjóléti miniszter úrhoz tétessenek át.”³⁰

A belügyminiszter az anya- és csecsemővédelem kérdésében, valamint általában a földművelő nép összes szociális ügyeiben vitatta a földművelésügyi minisztérium illetékességét, s a következőkkel érvelve kérte a minisztertanácsot, hogy kérdést a népjóléti tárca kezelésébe utalja. „[...] alig képzelhető olyan kormányzati és igazgatási rendszer, amely akár az egészségügy, akár az anya- és csecsemő- és gyermekvédelem, akár a szegényügy terén aszerint működnek eltérő szervek útján, hogy földműveléssel, iparral, kereskedelemmel, szellemi vagy egyéb munkával foglalkozókról van szó. Az osztályoknak, foglalkozási ágaknak ilyen elkülönítése és az egyetemes érdekekben különböző elbánás nézete szerint a szociális béke helyett a legélesebb és legelkeseredettebb osztályellentétekre vezetne, s amint hogy a jelenben nincs ilyen elkülönítés a lakosság eme szociális ügyeiben, azt a jövőben meghonosítani még kevésbé szabad.”³¹ Miután a minisztertanács az előterjesztés értelmében határozott mindkét esetben, a népbiztosítás, valamint anya- és csecsemővédelem, valamint a parasztság szociális ügyeinek intézése átkerült a Batthyány Tivadar vezette tárcához. A Batthyány rendelkezésére álló öt hónap azonban kevés volt ahhoz, hogy érdemi lépések születhessenek.

Batthyány Tivadar távozása a népjóléti tárca éléről – a szociális kezdeményezések kudarca

Amikor a Pesti Hírlap tudósítójának Batthyány Tivadar miniszterrel készült interjúja a lap 1918. január 23-i számában megjelent, még kevesen gondolták, hogy Batthyány két nap múlva távozni fog a kormányból és egyúttal a kabinet is jelentősen átalakul. A miniszteri nyilatkozatból ezt ugyanis egyáltalán nem lehetett kiolvasni.

Éppen ellenkezőleg. Egy átgondolt, nagy ívű szociális koncepció vízióját vázolta fel benne Batthyány, s egyúttal néhány speciális kérdés kezelésének a módjaira is kitért. Nevezetesen a mezőgazdasági munkások ügyére és a népbiztosításra. Az újságíró kérdéseire Batthyány kifejtette: „Néhány hónap óta a napi- és szaksajtó nagy örömmre élénken foglalkozik a Népjóléti minisztérium szervezésének ügyével. Mindig helyes és üdvös, ha a sajtóban pro et kontra taglalják a közérdekű kérdéseket, mert csak így tisztázódnak a fogalmak és alakulnak ki a meggyőződések. Sajnálatomra azonban, amióta a Köztelek múlt évi november 24-iki számában³² meghúzta a vészharangot, amiért én a felállítandó Népjóléti minisztérium ügykörébe a mezőgazdasági jóléti intézményeket is be akarom vonni, úgy látom, bizonyos agrárköröket nagyhangzású ijesztgetésekkel igyekeznek az én terveimmel szemben sorakoztatni. E törekvéssel szemben készséggel adom meg a kellő felvilágosításokat. Elsőbben is minden ép elméjű emberhez intézem a kérdést vajon józanul elképzelhető-e, hogy Magyarországon oly népjóléti minisztérium állíttassék fel, amelynek remélhetőleg áldásos működéséből a falu népe, vagyis a lakosság közel 70 százaléka törvényileg kizáratnék? Ugyebár, amidőn az állam, a törvényhozás elhatározza, hogy a kereső néptömegek jogviszonyait egészségügyi és anyagi jólétét az eddiginél intenzívebb módon kívánja gondozni, e célra külön költségvetéssel önálló minisztériumot állít fel, az osztó igazság, a józan ész, a falu és város népei közötti összhang fenntartásának nagy érdekei egyaránt azt kívánják, hogy a város és a falu néptömegeinek mindegyikét a maga igényeihez mérten, de egyenlő szeretettel és egyenlő erővel támogassa.

Ahhoz tehát szó sem férhet, hogy Magyarországon a népjóléti minisztériumnak épp úgy kell a magánalkalmazottakat, ipari munkásokat, házi cselédeket gondozása alá venni, mint a bányászt, erdészeti, vízi, vagy építési és gazdasági munkásokat. Magától értetődik, hogy mindenkor különös gondot kell a népjóléti miniszternek fordítani arra, hogy az egyes termelő osztályok különleges érdekeit épp úgy figyelemben részesítse, mint a különböző munkákat végző munkásosztályok különleges helyzetét és érdekeit.

Ami [...] a munkaközvetítést és a szociális biztosítást illeti, megjegyzem, hogy a mai helyzet mindkét tekintetben igazán tarthatatlan. Van egy munkaközvetítőnk, amelyet az állam az ipar részére szervez, s amelynek hatásköréből a falu népe ki van zárva. Fennáll a földművelésügyi minisztérium fennhatósága alatt a mezőgazdasági munkásokra vonatkozó munkaközvetítő, amely leginkább az arató munkások közvetítésével foglalkozik. Egységes munkaközvetítés hiányában most tervez a Hadigondozó szegény rokkantjaink részére országszerte egy harmadik munkaközvetítő intézményt. A leszerelés idejére pedig, ha egységes munkaközvetítő szerv nem létesülne, megérhetjük még azt is, hogy a hadvezetőség egy negyedik munkaközvetítő intézmény felállítására kényszerülhet.

Kérdem, elképzelhető-e, hogy a háború befejezését követő években, amidőn a legnagyobb állami érdek, hogy hazatérő katonáink, valamint külföldön élő véreink egész éven át itthon munkához juttassanak, kérdem, elképzelhető-e, hogy ilyen négyszeres költséget igénylő szervezetlenség mellett ezt az óriási problémát meg

tudjuk oldani? Higgyék el nekem, elsősorban a falu népének ügyét, amelynek érdekeit annyira szívemen viselem, szolgálom, amidőn egy miniszter főnnhatósága alá kívánom helyezni az összes munkaközvetítő szervezetet, olyképpen, hogy mind-egyik szakma a maga igényeihez mérten szolgáltatassék ki, a munkaerők oly kívánatos legjobb hasznosítása azonban az egységes fővezetés által biztosítva legyen.

Ami pedig a szociális biztosítást illeti, [...] igenis szükségesnek tartom, hogy úgy az ipari munkások, mint a bányászok, házi cselédek, valamint a falu népének bal-eset betegség elleni és ennek betetőzéseképp az aggkori biztosítása mutatis mutandis egységes vezetés alatt létre jöjjön olyképp, hogy minden érdekkör önálló ellátásban részesíttessék, az adminisztratív kiadások azonban a helyes szervezet és a munkaerők teljes kihasználása által a biztosítottak javára lehetőleg minimumra szoríttassanak.

Nézetem szerint a legfőbb probléma a közegészségügy reformjával kapcsolatos betegség elleni népbiztosítás, amelynek megoldása csakis egységes irányítás mellett képzelhető. Utalok e tekintetben gróf Apponyi Albert azon kérvényére, amelyet mint a Stefánia Szövetség elnöke intézett e tárgyban az országgyűléshez, valamint a múlt év végén tartott közegészségügyi kongresszusra, amely közegészségügyünk reformja érdekében mint egyedül lehetséges és célravezető megoldást, ugyanezt ajánlja. Egészen bizonyos, hogy a kor követelményeivel, amelyek rohamlépésben sürgetik a szociális reformok megvalósítását, számolnunk kell, de ép oly bizonyos, hogy ha kellő körültekintéssel, mindenkor a hazai viszonyokat véve figyelembe, fogjuk a szociális reformokat a falun, a bányában és a városokban egyaránt megvalósítani, ezzel nemcsak hogy nem rombolunk, hanem ellenkezőleg, a magyar nemzeti állam alapjait fogjuk megerősíteni.”³³

Akkor mégis mi okozta a miniszter távozását a Wekerle-kormányból? Ennek hátterében egyrészt az 1918 január közepén kibontakozó kormányválság, másrészt pedig a Batthyány által elképzelt szociális intézkedéseknek és reformoknak a vártnál kedvezőtlenebb kormányzati fogadtatása, s ebből adódóan a jóval szerényebb eredmények húzódtak meg. A kormányválságot az generálta, hogy a Wekerle-kormány politikai helyzete parlamenti többség hiányában állandó labilitást mutatott, és valójában a parlamenti többséget adó Nemzeti Munkapárt és az erősödő, demokratikus, liberális oldal kettős szorításában vergődött. Ilyen helyzetben pedig a kabinet sikertelensége kódolható volt. Wekerle úgy próbálta a helyzetet kezelni, hogy közeledett Tiszához, és egy új pártalakulásban, a 48-as Alkotmánypártban látta a politikai kibontakozás lehetőségét.³⁴ Ennek érdekében az Alkotmánypártot vezető ifj. Andrássy Gyulával, valamint az Egyesült Függetlenségi és Negyvennyolcas Pártot vezető Gróf Apponyi Alberttel kezdett tárgyalásokat. Rajtuk kívül a Katolikus Néppártnak és az Országos Keresztényszocialista Pártnak a közeledő fúziójából formálódó Keresztényszociális Néppárt vezetésével³⁵ kereste a kapcsolatot.³⁶

Wekerle új pártformációjában viszont Batthyány pártja, a Függetlenségi és 48-as (Károlyi) Párt³⁷ nem kapott szerepet. A miniszterelnök ugyanakkor többször is felkereste Batthyányt annak lakásán,³⁸ ismertette vele programját, s próbálta meggyőzni arról, hogy tartsa meg tárcáját. Még arra is hivatkozott, hogy

az uralkodó személyes kívánságát közvetíti, amikor maradásra kéri.³⁹ Batthyány kifejtette Wekerlének, hogy programját elfogadni nem tudja, mert azzal elárulná választójogi és szociális elveit. Wekerle ekkor meglepő ajánlatot tett: „rúgd fel a pártodat és maradj meg miniszternek!”⁴⁰ Miután Batthyány ezt visszautasította, az 1918. január 25-én lemondott, majd egyúttal ismételt miniszterelnöki kinevezést kapott Wekerle már nem Batthyányt, hanem helyére gróf Esterházy Móricot jelölte a kormányba tárca nélküli miniszternek.⁴¹ A király egyúttal felmentette Batthyányt eddigi megbízatása alól. A királyi legfelső kézirat a következőket tartalmazta: „Kedves gróf Batthyány! Magyar minisztériumom lemondása és saját kérelme folytán Önt tárca nélküli magyar miniszteri állásától ezennel kegyelemben felmentem s fáradhatatlan szorgalommal teljesített szolgálatai elismerésül önnek a belső titkos tanácsosi méltóságot díjmentesen adományozom.”⁴² A király a kabinet új tagjainak eskütetele után búcsúkihallgatáson fogadta a távozó minisztereket.⁴³ Batthyány emlékirata szerint tájékoztatta az uralkodót a népjóléti tárca szervezésével kapcsolatos addigi tárgyalásairól, s állítása szerint átadta a királynak a minisztertanács elé terjesztett javaslatának⁴⁴ egy példányát, amely részletesen ismertette a tárcával kapcsolatos terveit. Batthyány a királyi kihallgatás után nem titkolt elégedettséggel jegyezte fel, hogy „Jól esett látnom, hogyha már odahaza «nagyjaink» oly csekély érzéket tanúsítanak a háború okozta állapotok közepette a szociális reformok iránt, maga a király mily tiszteletreméltó módon értékeli munkámat és az azt tárgyazó reformokat.”⁴⁵

A kormányválság okozta politikai átrendezésen kívül – amelyben, mint azt fentebb láthattuk, Batthyány pártjának nem osztottak kormányzati pozíciókat – nyilván az is szerepet játszott Batthyány távozásában, hogy miniszterségének alig több mint öt hónapja alatt nem sikerült megvalósítania, de nagyrészt még csak megkezdnie sem azokat a szociális reformokat és intézkedéseket, amelyeket eredetileg tervezett. Ennek egyik oka a pénzügyi források elégtelenségében keresendő.

A tárca nélküli miniszteri posztokat megteremtő, a magyar felelős miniszterek számának ideiglenes felemeléséről szól 1917. évi XI. törvénycikk, ugyan rendelkezett arról, hogy a tárca nélküli minisztériumok költségeinek fedezésére „évi négy-százezer korona átalányösszeg” kerüljön átadásra,⁴⁶ de ennek realizálásához ezeket az összegeket a költségvetésben kellett volna biztosítani. Márpedig az 1917. október 12-én a minisztertanács elé terjesztett 1917-1918. évi állami költségvetésben ezek a tételek nem, vagy csak eseti jelleggel szerepeltek. A minisztertanács a pénzügyminisztérium vezetésével megbízott Wekerle, amikor bemutatta az 1917-18. évi állami költségvetési előirányzatot, ahhoz a következőket fűzte: „A jelen költségvetési előirányzatban még nem jutnak kifejezésre ama feladatokkal és teendőkkel kapcsolatos költségek, [...] amely állami feladatok és teendők a háború következményeként jelentkeznek, s amelyek közül példaként a rokkantakról és a háborúban elesettek hátramaradottairól való gondoskodást említi. Jelenleg ugyanis még korai volna a háborúból folyó ezeket a jövő szükségleteket az előirányzat számaiba önteni akarni, hanem be kell várni az események kialakulását, hogy a

teendők programját azokhoz alkalmazzuk.⁷⁴⁷ Némi bizakodásra csupán az adott okot, hogy a miniszterelnök nem zárkózott el az eseti jellegű, a költségvetést nem megterhelő és már elindított akciók pénzügyi támogatásától. Wekerle úgy fogalmazott, hogy „Nem jelenti ez azt, hogy már a háború alatt is a szükséghez képest esetenként meg ne tétessék, vagy a lehetőséghez képest elő ne készíttessék mindaz az intézkedés, amely a háború ütötte sebek orvoslására és az állami életnek úgyszólván minden terén reánk váró feladatoknak a megoldására szükséges. E részben máris nem egy akció indult meg, amelyeknek megalapozásával felmerülő költségek az előirányzatban részben kifejezést is nyernek. A jövőt illető javaslatoknak és programoknak szerves egészként az állami költségvetési előirányzatban való egybefoglalására azonban a dolog természeténél fogva még nem kerülhetett sor.”⁷⁴⁸

Ezek a költségvetési keretek azonban elégtelenek voltak azoknak a feladatoknak a véghezviteléhez, amelyeket Batthyány eredetileg a népjóléti tárca hatáskörébe szeretett volna vonni. Batthyány egy komplex, a szociális kérdéskört egészen széleskörűen és kiterjesztően értelmezett, széles hatáskörökkel rendelkező népjóléti minisztériumot képzelt el. Nyilatkozatai ezt teljességgel alátámasztják. Csakhogy Wekerle egészen másként gondolta. A miniszterelnök egy szűk hatáskörrel bíró, a szociálpolitikai reformokat csak fokozatosan életbe léptető népjóléti tárcát tudott elképzelni, támogatni és finanszírozni.⁴⁹ Így Batthyány és Wekerle között már a kezdet kezdetén súlyos ellentétek feszültek.

Szinte áthidalhatatlan problémát jelentett továbbá, hogy a népjóléti minisztérium hatáskörének kialakításához – ahogyan erről az 1917. augusztus 30-i minisztertanácson volt is szó – törvénymódosításra lett volna szükség. Ezt pedig a Munkapárti többségen, amely magának a népjóléti tárcának a létrehozását is ellenezte, aligha lehetett volna keresztülvinni. Mindezzel egyébként Batthyány is tisztában volt, s tudta, „hogy a képviselőház munkapárti többsége, Tiszával az élén, a népjóléti minisztérium felállítását nem helyezte, hisz Tisza István még gúnyolódott is a terv felett.”⁵⁰ De a konzervatív agrárius körök is aggodalommal figyelték Batthyány törekvéseit, s mindent elkövettek annak érdekében, hogy a cselédek és a gazdasági munkások ügyei ne kerülhessenek a népjóléti minisztérium hatáskörébe, s maradjanak továbbra is a földművelésügyi minisztérium felügyelete alatt.⁵¹

Wekerle, aki pontosan tisztában volt a parlamenti erőviszonyokkal, gyorsan átlátta, hogy nem érdemes egy olyan ügy mellett elköteleződni, amelyet a Munkapárti többséggel képtelenség elfogadtatni. Ezért nemhogy a népjóléti minisztérium hatáskörére vonatkozó törvénytervezetet nem nyújtotta be, de „nem jutott még odáig sem, hogy ha már a szervezési törvény rögtöni benyújtása mellett nem is, de legalább e törvények tartalma, nevezetesen pedig a minisztériumnak általános javasolt feladatköre tekintetében állásfoglalt volna.”⁵²

Mérlegre téve Batthyány Tivadar gróf alig valamivel több, mint öt hónapos miniszterségét, összességében megállapítható, hogy Batthyány pontosan látta és jól érzékelte azokat a szociális problémákat és feszültségeket, amelyek a háború előrehaladtával egyre égetőbben feszítették, és már-már robbanással fenyegették a

magyar társadalmat. Batthyány szerint ezeknek az egyre torlódó szociális problémáknak a megoldására csak egy intézményesített, átfogó szociálpolitikai reformot felvállaló, azt következetesen végrehajtani tudó, széles hatáskörrel és megfelelő költségvetési forrással megtámogatott népjóléti minisztérium lenne alkalmas. Terveit azonban még kis részben sem tudta megvalósítani. Azok megfeneklettek a parlamenti többség ellenállásán, és áldozatául estek Wekerle Sándor miniszterelnök taktikázásának és közömbösségének.

JEGYZETEK / NOTES

1. Batthyány Tivadar gróf (1859–1931) tanulmányait a fiumei tengerészeti akadémián végezte. Rövid ideig tengerésztisztként is szolgált. Később is szorosan kötődött a Tengeremlékhez. 1884-től az „Adria” hajóstársaság kormánybiztosi feladatait látta el. 1892-től folyamatosan országgyűlési képviselő volt. Megfordult a Szabadelvű Pártban, a Nemzeti Pártban, a Függetlenségi és 48-as pártban, végül 1916-ban a Károlyi Párt meghatározó politikusa lett. 1917. június 15-e és augusztus 18-a között a király személye körüli, majd 1918. január 25-ig tárca nélküli (népjóléti) miniszter volt.
2. Esterházy Móric a család galántai és fraknoi grófi ágának leszármazottjaként 1881-ben született Majkpusztán. A szokásos arisztokrata neveltetést – egyetemi tanulmányok Budapesten, Oxfordban, nyugat-európai és észak-amerikai utazások – követően 1905-től kapcsolódott be a magyar belpolitikába. 1906-ban és 1910-ben is országgyűlési képviselő lett. IV. Károly 1917. június 15-én az akkor 36 éves fiatal arisztokratát miniszterelnökké nevezte ki.
3. Budapesti Közlöny, 1917. augusztus 19. LI. évf. 190. szám. 1. old.
4. Budapesti Közlöny, 1917. augusztus 21. LI. évf. 191. szám. 1. old.; Batthyány Tivadar gróf (1927): Beszámolóm. I. Szerzői kiadás, Budapest. 158.; Batthyány Tivadar két kötetes munkáját szöveghű közléssel, jegyzetekkel ellátva 2017-ben az Athenaeum Kiadó jelentette meg. Sajtó alá rendezte Kovács Attila Zoltán.
5. A minisztertanács a kinevezett tárca nélküli miniszterek közül Vázsonyi Vilmost az új választójogi törvény előkészítésével, gróf Hadik Jánost, az Országos Közélelmezési Hivatal elnökét a közélelmezési ügyek, gróf Batthyány Tivadart a szociális (népjóléti), Földes Bélát az átmenetgazdasági teendők vitelével bízták meg. Később röviden választójogi, közélelmezési, népjóléti és átmenetgazdasági minisztereknek nevezték őket.
6. Magyar Nemzeti Levéltár (MNL) K27 1917.08.24.1022.
7. MNL K27 1917.08.30.1004.
8. MNL K27 1917.08.30.1004-1005.; Batthyány (1927): 167. old.
9. Az 1910. évi június hó 21-ére meghirdetett Országgyűlés Képviselőházának Naplója. XXXVI. kötet. Budapest, 1917. (a továbbiakban KN.) 8–9. old.
10. KN 9. old.
11. KN 10. old.

12. KN 11. old.
13. A patronázs kifejezés a francia patronage szóból származik, s több jelentése ismert. Talán a gyámolítás magyar szó adja vissza leghívebben az értelmét. Tágabb értelem jelenti a bajbajutott, akár önhibájukból, akár önhibájukon kívül álló okokból szerencsétlen sorsú embertársaink felebaráti támogatását és segítségét. Szorosabb értelemben azonban patronázs alatt rendszerint az elhagyatott, az erkölcsi züllés lejtőjére sodort vagy már bűnelkövető gyermekek, fiatakorúak és felnőtt büntetettek iránti emberbaráti segítséget, ezeknek a további süllyedéstől való megmentésére irányuló feladatot; patronázs munka alatt pedig az ennek megvalósítására irányuló tevékenységet értjük. A témát részletesen elemzi Finkey Ferenc: Patronázs-munka és a Fiatakorúak Felügyelő Hatósága. A Fiatakorúak Budapesti Felügyelő Hatóságának Kiadványai 2. ATTILA-Nyomda Részvénytársaság, Budapest, 1943.
14. Magyar Ipar, 1917. szeptember 23. XXXVIII. évf. 38. szám. 596–597. old.
15. Batthyány (1927): 168. old.
16. Batthyány (1927): 168-169. old.
17. Batthyány (1927): 170. old.
18. Batthyány (1927): 170. old.; A munkásbiztosítás hasonló szempontok szerinti államosítására majd az 1920-as évek elején Dr. Benárd Ágost minisztersége idején lesz kormányzati törekvés. Nem meglepő, hogy ezzel a kezdeményezésével Benárd a szociáldemokrata képviselők állandó politikai céltáblájává vált.
19. Batthyány (1927): 171-173. old.
20. Batthyány (1927): 173. old.
21. MNL K27 1917.11.09.1088-1089.
22. Batthyány (1927): 172. old.
23. A Hadikonyhák Országos Bizottságának megalakulása. Magyarország, 1917. október 25. XXIV. évf. 264. szám. 10. old.
24. Ezek közül a legismertebb volt az újpesti, és a pesterzsébeti népkonyha, valamint Weiss Manfréd csepeli és Wolfner Gyula újpesti népkonyhája. 1916-ban a budapesti népkonyhák naponta kilencezren étkeztek. Lásd erről Szijj Jolán főszerk. (2000): Magyarország az első világháborúban. PETIT REAL Könyvkiadó, Budapest. 499. old.
25. A hadikonyhák megnyitása. Pesti Hírlap, 1918. január 22. XL. évf. 18. szám. 10. old. Az első három budapesti hadikonyhát a Budafoki út 14., a Lajos utca 92., és a Rottenbiller utca 66. számú házban alakították ki. Mind a három helyet még aznap meglátogatta gróf Batthyány Tivadar népjóléti miniszter, Bíró Henrik, a hadikonyhák bizottságának ügyvezető alelnöke és dr. Csupor József tanácsos.
26. Isabella von Croÿ hercegnő (1856–1931) a vesztfáliai Dülmenben született. 1878-ban ment feleségül Habsburg–Tescheni Frigyes főherceghez. A főhercegi család Pozsonyban, az egykori Grassalkovich-palotában rendezte be otthonát. A főhercegi pár számtalan előkelő vendéget fogadott itt. A legismertebb közülük Ferenc Ferdinánd trónörökös volt, aki később Izabella főhercegnő egyik udvarhölgyét, Chotek Zsófiát vette feleségül. Izabella ezt sohasem felejtette el a trónörökösnek. Izabella főhercegnő egész életében központi szerepet játszott a jótékonykodás. Támogatta a pozsonyi gyermekmenhelyet, s 1917-től elkötelezte magát a Batthyány

- Tivadar által kezdeményezett hadikonyha-akciók mellett. Erre lásd Batthyány (1927): 174-175. old.; Izabella főhercegnő gyakran személyesen is meglátogatta ezeket a konyhákat. Egy ilyen budapesti látogatásáról filmfelvétel is készült. <https://filmhirdokonline.hu/watch.php?id=5401> (Letöltve: 2020. 02. 17.)
27. MNL K27 1917.12.13.1025-1027.
 28. Batthyány (1927): 174. old.
 29. MNL K27 1917.11.09. 1041.
 30. MNL K27 1917.11.09. 1041.
 31. MNL K27 1917.11.09. 1041-1042.
 32. A Batthyány elleni agrárius fellépés fő oka az volt, hogy a mezőgazdasági munkásság munkaközvetítését ki akarta venni a földművelésügyi tárca kezéből, és saját minisztériumához szerette volna vonni. Az Országos Magyar Gazdasági Egyesület (OMGE) 1917. évi jelentése a tárgyban így fogalmazott: „A népjóléti miniszternek is vannak ambíciói. A mezőgazdasági munkások ügyét akarja kikapcsolni a földművelésügyi minisztériumból. Szerencsétlen gondolat, amely ha megvalósul, kézzel foghatólag fogja szembeállítani a munkaadót és a munkást, mert, íme érdekeik annyira elütők, hogy azok gondozását külön minisztériumokra kellett bízni. Mi a jelenlegi földművelésügyi minisztert erélyes és munkaképes egyénnek tanultuk ismerni, nem tételezzük fel tehát róla, hogy a földművelésügyi tárca ügykörét maga csökkentse azon okból, mert az neki túlságos nagy és terhes volna s azt sem hisszük, hogy elegendő eréllyel ne rendelkezék, ügykörét megosztó törekvések visszautasítására. Épp azért kellő bizalommal várjak, hogy az idegen sáfárok között eréllyel fog szétütni s a földművelésügyi tárca mai egységét megbolygatni nem engedi.” Köztelek, 1917. november 24. XXVII. évf. 47. szám. 1957-1958. old.
 33. Pesti Hírlap, 1918. január 23. XL. évf. 19. szám. 4. old.; A Batthyány Tivadarral készült interjút kivonatossan közli: Népszava, 1918. január 24. XLVI. évf. 20. szám. 4. old.
 34. A 48-as Alkotmánypárt hivatalosan 1918. január 25-én alakult meg.
 35. Keresztényszociális Néppárt vezető politikusai Simonyi-Semadam Sándor, Szmrecsányi György, gróf Zichy János voltak.
 36. Batthyány emlékirataiban ezt a következőképpen kommentálta: „Wekerle Sándor a megoldást egy új pártalakulásban vélte feltalálhatni, amelyben a baloldali pártok nagy részét akarta egyesíteni Tisza Istvánnal és híveivel, a béke, a különbéke, a demokratikus és szociális haladás komoly híveinek kizárásával.” Batthyány (1927): 185. old. Batthyány ezzel a sommás megállapításával valójában a kormányból kimaradó pártokat, elsősorban a Károlyi Pártot próbálta meg beállítani úgy, mintha egyedül Batthyány pártja, a Függetlenségi és 48-as (Károlyi) Párt képviselné a demokratikus és szociális elveket, holott ez nyilvánvalóan erős csúsztatás volt.
 37. A pártot a Függetlenségi és 48-as Pártból 1916-ban kilépő 26 képviselő – köztük Batthyány Tivadar – alapították.
 38. A miniszterelnök Batthyánynál. Pesti Hírlap, 1918. január 16. XL. évf. 14. szám. 5. old.; Batthyány (1927): 187. old.
 39. Batthyány (1927): 187. old.
 40. Batthyány (1927): 187. old.; Batthyány Wekerle „ajánlatát” a Károlyi Párt 1918.

- január 26-án este kezdődő pártértekezletén nyilvánosságra is hozta, amelyet a másnapi újságok közöltek is: „A függetlenségi és 48-as párt szombaton este hét órakor pártértekezletet tartott. Gróf Károlyi Mihály elnöki megnyitója után gróf Batthyány Tivadar elmondotta, hogy Wekerle miniszterelnök tegnapelőtt felkérte, hogy hagyja el pártját, lépjen be az ő pártjába és tartsa meg tárcáját. A felhívásra egyszerű nemmel felelt.” Pesti Hírlap, 1918. január 27. XL. évf. 23. szám. 6. old.
41. Budapesti Közlöny, 1918. január 26. LII. évf. 22. rendkívüli szám. 2. old.; Pesti Hírlap, 1918. január 26. XL. évf. 22. szám. 1. old.
 42. Budapesti Közlöny, 1918. január 26. LII. évf. 22. rendkívüli szám. 1. old.; Pesti Hírlap, 1918. január 27. XL. évf. 23. szám. 5. old.
 43. Pesti Hírlap, 1918. január 27. XL. évf. 23. szám. 5. old.
 44. Ilyen előterjesztés a minisztertanácsi jegyzőkönyvek között nem található. Más források szerint a létrehozandó Népjóléti Minisztérium hatáskörével, ügybeosztásával és szervezetével kapcsolatos minisztertanácsi előterjesztést Batthyány 1917. október 31-én küldte meg előzetes tájékozással a kormány tagjainak. Bognár Iván (1966): A Népjóléti Minisztérium és a Népjóléti Népbiztosság szervezete 1917–1919. Levéltári Közlemények, 37. évf. 1966/2. szám. 296. old.
 45. Batthyány (1927): 190. old.
 46. A magyar felelős miniszterek számának ideiglenes felemeléséről szóló 1917. évi XI. törvényt az uralkodó 1917. augusztus 4-én szentesítette, kihirdetésére 1917. augusztus 9-én került sor. <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=91700011.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D38> (Letöltve: 2020. 02. 14.)
 47. MNL K27 1917.10.12. 1006-1007.
 48. MNL K27 1917.10.12. 1007-1008.
 49. Batthyány (1927): 170-171. old.
 50. Batthyány (1927): 167. old.
 51. Batthyány (1927): 167. old.; Lásd a Köztelek 1917. november 24-i számában közölt kritikákat és a 29. számú lábjegyzetet.
 52. Bognár (1960): 296. old.

FELHASZNÁLT IRODALOM / REFERENCES

- A magyar felelős miniszterek számának ideiglenes felemeléséről szóló 1917. évi XI. törvény <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=91700011.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D38>
- Az 1910. évi június hó 21-ére meghirdetett Országgyűlés Képviselőházának Naplója. XXXVI. kötet. Budapest, 1917. Batthyány Tivadar gróf (1927): Beszámoló. I. Szerzői kiadás, Budapest.
- Bognár Iván (1966): A Népjóléti Minisztérium és a Népjóléti Népbiztosság szervezete 1917–1919. Levéltári Közlemények, 37. évf. 1966/2. szám.
- Budapesti Közlöny, 1917. augusztus 19. LI. évf. 190. szám.

- Budapesti Közlöny, 1917. augusztus 21. LI. évf. 191. szám.
- Budapesti Közlöny, 1918. január 26. LII. évf. 22. rendkívüli szám.
- Finkey Ferenc: Patronázs-munka és a Fiatalkorúak Felügyelő Hatósága. A Fiatalkorúak Budapesti Felügyelő Hatóságának Kiadványai 2. ATTILA-Nyomda Részvénytársaság, Budapest, 1943.
- Köztelek, 1917. november 24. XXVII. évf. 47. szám.
- Magyar Ipar, 1917. szeptember 23. XXXVIII. évf. 38. szám.
- Magyar Nemzeti Levéltár (MNL) K27
- Magyarország, 1917. október 25. XXIV. évf. 264. szám.
- Népszava, 1918. január 24. XLVI. évf. 20. szám.
- Pesti Hírlap, 1918. január 16. XL. évf. 14. szám.
- Pesti Hírlap, 1918. január 22. XL. évf. 18. szám.
- Pesti Hírlap, 1918. január 23. XL. évf. 19. szám.
- Pesti Hírlap, 1918. január 26. XL. évf. 22. szám.
- Pesti Hírlap, 1918. január 27. XL. évf. 23. szám.
- Szijj Jolán főszerk. (2000): Magyarország az első világháborúban. PETIT REAL Könyvkiadó, Budapest.